

*кандидат педагогічних наук,
доцент ХДУ*

Т. Чикалова

НАРОДОЗНАВЧІ МОТИВИ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ

Процеси глобалізації та інформатизації сучасного суспільства зумовлюють зростання уваги до народної культури та етнічних традицій як життєдайних джерел збереження самобутності та унікальності нації. Саме тому останнім часом збільшилася кількість наукових досліджень у галузі етнокультури, народознавства та етнопедagogіки. У світлі вищезазначеного особливої актуальності набуває вивчення творчої спадщини видатних письменників і поетів з позиції їх народознавчого характеру.

Творча спадщина М.Гоголя багато років поспіль є об'єктом обсервації вчених різноманітних галузей науки: літературознавства, філософії, культурології. Нині детального аналізу та вивчення потребують твори письменника з точки зору їх етнокультурної та народознавчої спрямованості. Тому метою нашої статті є визначення основних народознавчих мотивів ранньої творчості М.Гоголя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що розв'язанням даної проблеми активно займаються такі вчені як О.Киченко (проблеми фольклорного прототипа у ранніх повістях М.Гоголя), А.Полякова (структуруюча роль народного календаря у циклі "Вечори на хуторі біля Диканьки"), О.Скобельська (художній світ Гоголя у контексті української культурної традиції) та ін. До аналізу творчої спадщини М.Гоголя у своїх дослідженнях зверталися Ю.Барабаш, О.Бовсунівська, О.Зеленський, П.Михед, О.Радчук та ін.

Дослідженню різноманітних аспектів українського народознавства присвячені праці О.Березюк, В.Євтуха, П.Ігнатенко, В.Кузя, В.Наулко, Ю.Руденка, В.Скуратівського, М.Стельмаховича, Є.Сявавко та ін.

Захоплення М.Гоголя українською тематикою розпочалося з юнацьких років. За свідченням дослідників життєвого та творчого шляху письменника, під час навчання у ніжинській Гімназії вищих наук (1821-1827) М.Гоголь фіксує різноманітні факти з української тематики у зошиті, який сам називає "Книга всякої всячини, або Допоміжна енциклопедія". Саме її вважають початком роботи над "Вечорами...". У 1829 році письменник звертається до матері з проханням надіслати матеріали про Україну: "У ближчому листі я жду від вас опису повного вбрання сільського дядька... так само назви одяжі, яку носять наші селянські дівки, до останньої стрічки, також нинішні заміжні й мужики... Ще докладний опис весілля, не пропускаючи найменших подробиць... Ще кілька слів про колядки, про Івана Купала, про русалок. Коли є, крім того, якісь духи або домовики, то про них докладніше з їхніми назвами й діями; безліч носиться між простого народу повір'їв, страшних казань, розповідей, різних анекдотів, та ін... Все це буде мені надзвичайно цікаво..." [1, с.317].

Л.Крупчанов, автор приміток до збірника творів М.Гоголя 1970 року видання, вважає, що "Поштовхом до початку роботи над збірником був різкий контраст між холодним, манірним, фальшиво-умовним життям офіційного Петербургу та безпосереднім, близьким до природи життям українських селян і козаків, який не міг не вразити двадцятирічного Гоголя" [2, с.583].

На думку дослідників творчості Гоголя Н.Колосової та П.Михеда "Україна, її історія, фольклор, культура слугували російським письменникам і за об'єкт вивчення, і за плідне джерело художньої творчості, і за експериментальне поле" [1, с.318].

У творах М.Гоголя української тематики: цикли "Вечори на хуторі біля Диканьки" та "Миргород" – яскраво виражені фольклорні та народознавчі мотиви. Очевидно, що одна з іпостасей його багатогранного таланту проявилася в оспівуванні рідного краю та українського народу, їх краси та багатогранності. Ранні твори письменника можна назвати літературною хрестоматією з народознавства, оскільки у них представлені майже всі аспекти цієї науки. Суттєвою особливістю етнографізма в художній літературі прийнято вважати національну мову, словесний фольклор [4]. Незважаючи на те, що твори М.Гоголя написані російською мовою, у них з енциклопедійною точністю та щирим захопленням відтворено життя, побут, звичаї, традиції, культуру України XIX століття, а також українські народні характери, народний погляд на життя. Як справедливо зазначають дослідники: "Очевидно, що Гоголь фактично сформував у своїх творах своєрідний національний міф про українців. Його можна не сприймати, не любити, можливо навіть ненавидіти, але Гоголівська Україна в XIX столітті була представлена світу як країна з високою народною культурою побуту, унікальною природою та героїчним минулим" [5].

У творах згаданих циклів автор настільки майстерно змальовує господарство, матеріальну і духовну культуру українців, що читачі відчувають весь колорит тогочасної України в динаміці. Зустрічаємо опис основних галузей господарства і занять населення України, транспорту та засобів пересування, житла та побуту, народного одягу, їжі та харчування. Скарби духовної культури українців золотими розсипами усної народної творчості обрамовують повісті; народні знання, світоглядні уявлення, вірування та мораль складають сюжетну основу творів. У циклах "Вечори..." та "Миргород" письменник надзвичайно майстерно і талановито вводить до сюжетної та мовної канви творів зібраний етнографічний матеріал, створюючи неперевершені літературні шедеври.

Одним з найвиразніших народознавчих мотивів творчості М.Гоголя є опис народного одягу. У сучасному народознавстві одяг є однією із складових вивчення історії народу. "Зберігаючи ознаки різних епох, особливості костюма являють собою важливе джерело вивчення етнічної історії населення, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень" [3, с.116].

У творах української тематики письменник з енциклопедійною точністю змальовує народний одяг – яскраве та самобутнє культурне явище. У "Вечорах..." зустрічаємо наступні номени на позначення традиційного чоловічого та жіночого одягу, прикрас: сорочка, плахта, намітка, очіпок, свитка, шаровари, стрічки, решетилівська шапка, кожушина, пояс, хустка, запаска, кобеняк, юпка, жупан, кунтуш, намисто, дукачі, коралі та ін. Письменник детально, іноді з легкою іронією описує дівочі та жіночі смаки в одязі: "Дворянки в зелених і жовтих кофтах, а деякі навіть у синіх кунтушах із золотими позаду вусиками, стояли поперед них. Дівчата, у яких на головах намотана була ціла крамниця стрічок, а на шиї намиста, хрестів та дукачів, намагалися протовпитися ще ближче до іконостасу" [1, с.95]. "Левко поглянув на берег: у тонкому срібному тумані маячили легкі, мов тіні, дівчата в білих, як уквітчана конваліями лука, сорочках; разки золотого намиста, коралі, дукачі виблискували у них на шиях..." [1, с.56].

Гортаючи сторінки "Вечорів...", читач дізнається про громадський побут і звичаєвість українців. Зокрема, автор описує представників міської та сільської громади, звичаєве право того часу. У повісті "Ніч перед Різдвом" зустрічаємо наступні історизми: засідатель, волосний писар, голова, староста, суддя, городничий, підкоморій, канцелярист, паламар тощо. Крім того, письменник подає опис одягу залежно від соціального стану, яскраво передаючи колорит епохи: "Перше, бувало, в Миргороді один тільки суддя та городничий ходили взимку у критих сукном кожухах, а все дрібне чиновництво носило кожухи некриті. А тепер і засідатель, і підкоморій одсмалили собі нові шуби з решетилівського смушку, сукном криті. Канцелярист та волосний писар позаторік набрали синьої китайки по шість гривень за аршин. Паламар зробив собі на літо китайчані шаровари та жилетку зі смугастого гарусу" [1, с.63].

Не міг М.Гоголь оминати у своїх творах і опису української хати. "Українська хата - колиска нашого народу. В ній знайшли яскравий вияв спадковості традицій, естетичні засади, доцільність і соціальна зумовленість. Хату можна вважати і своєрідною візитною карткою України" [3, с.105].

У "Вечорах..." та "Миргороді" зустрічаємо опис господарського подвір'я, конструктивні особливості та декоративно-художнє оздоблення українського житла, основні традиції інтер'єру та його елементи: челясті (частина печі), затулка, піч, сволок, лежанка, лавка, тин, повітка, сарай, хлів, світлиця, комора тощо. Так, розмальована селянська хата фігурує у повісті "Ніч перед Різдом" як вияв таланту коваля-живописця Вакули. "Славно! славно робота! – сказав преосвященний, розглядаючи двері та вікна. А вікна всі були обведені кругом червоною фарбою; на дверях всюди були козаки на конях з люльками в зубах" [1, с.97]. Майстерно і точно змальовує М.Гоголь інтер'єр козацької оселі у "Страшній помсті": "Невисокі у нього хороми: хата на вигляд як у простих козаків, в ній лише одна світлиця... Навколо стін вгорі ідуть дубові полиці. Рясно на них стоять миски, горщики для трапези. Є між ними і кубки срібні, і чарки, оправлені у золото, подаровані та здобуті на війні. Нижче висять дорогі мушкети, шаблі, пищалі, списи...Під стіною, внизу, дубові, гладенько витесані лавки. Біля них, перед лежанкою, висить на мотузках, продітих у кільце, пригвинчена до стелі, люлька..." [1, с. 139].

Яскраво відтворюють колорит української оселі традиційні предмети селянського побуту, які повсякчас зустрічаються у ранніх творах М.Гоголя: полумисок, баклажок, кухоль, миска, макітра, макогон, гребінь, ступа, скісок, березова тавлінка, скриня та ін. Іноді письменник подає детальне пояснення деяких предметів побуту: "Другий циган, бурмочучи про себе, звівся на ноги; два рази обсипав себе іскрами, ніби блискавками, роздмухав губами трут і з каганцем у руках, звичайним малоросійським світильником, що складався з розбитого черепка, налитого баранячим лоєм, подався, освітлюючи дорогу" [1, с.27].

Майже у всіх творах М.Гоголя української тематики зустрічаємо відомості про систему харчування українців. Зі сторінок циклу "Вечори на хуторі біля Диканьки" дізнаємося про традиційні повсякденні страви, напої, обрядову їжу: ковбаса, вареники, галушки, товченики, пампушки, книш, гречаник, паляниці, шишка, коровай, гречані млинці, борщ, путря, юшка, варенуха, слив'янка, сивуха тощо. "Б'юсь об заклад, якщо це зробили не наймайстерніші руки з усього Євиного роду! – сказав попович, беручись до товчеників і присовуючи другою рукою варенички" [1, с.21]. У деяких творах зустрічаємо дані про харчові заборони, пов'язані з постуванням: "Однак що за чорт! таж сьогодні голодна кутя, а він їсть вареники скоромні! Який з мене справді дурень, стою тут та гріха набираюся! назад!" – і побожний коваль прожогом вибіг з хати" [1, с.80].

Особливе місце у творчості М.Гоголя посідає духовна культура українського народу. Надзвичайно сильним аспектом творів української тематики є постулати народної моралі, виразно описані письменником. Відомо, що головними складовими народної моралі споконвічно були повага і любов до вільної праці, шанобливе ставлення до старших, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємостосунків, знання свого родоводу; натомість нещадно засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість. Саме до цих складових звертається М.Гоголь у своїх творах.

У повісті "Ніч перед Різдом" Вакула виявляє шану та покору перед Оксаниним батьком, незважаючи на колишні непорозуміння. "Та ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав хустку й поклав перед ним новісіньку шапку й пояс, якого ще не бачено було на селі, а сам упав йому до ніг і сказав благальним голосом:

– Змилуйся, батьку! не гнівайся! ось тобі й нагайка: бий, скільки душа забажає, віддаюсь сам; у всьому каюсь; бий, та не гнівайся тільки! ти ж колись братався з покійним батьком, разом хліб-сіль їли й могорич пили" [1, с.96].

Персонажі повісті "Ніч напередодні Івана Купала" Петро та Підорка втілюють у собі ще один постулат народної моралі – подружню вірність. Так, не бажаючи виходити заміж за іншого, Підорка ладна зберегти вірність коханому Петрові ціною власного життя. "І рідний батько – ворог мені: примушує виходити за нелюбого ляха. "Скажи йому, що і весілля готують, тільки не буде музика лунати на нашому весіллі: будуть дяки співати замість кобзи і сопілок. Не піду я танцювати з нареченим своїм: понесуть мене. Темна, темна буде моя хата: з кленового дерева, і замість димаря хрест стоятиме на даху!" [1, с.44].

Яскраво описує письменник і елементи родинної обрядовості. У повісті "Вечір напередодні Івана Купала" М.Гоголь відтворює колорит і атмосферу українського весілля, майстерно змальовуючи підготовку до весілля, обов'язкові обрядові елементи, святковий одяг гостей, музичний супровід, традиційні весільні розіграші, ігри, жарти. "... напекли шишок, нашили рушників і хусток, викотили бочку горілки; посадили за стіл молодих; розрізали коровай; брякнули в бандури, цимбали, сопілки, кобзи – і пішла потіха..." [1, с.48].

Народні вірування та світоглядні уявлення українського народу становлять сюжетну основу більшості повістей циклів "Вечори..." та "Миргород". У повістях "Зникла грамота", "Страшна помста", "Ніч напередодні Івана Купала", "Сорочинський ярмарок" автор згадує найпоширеніші: про рай та пекло, потойбічне життя, продаж душі дияволу, нечисту силу, розкриваючи сюжетно-тематичні особливості української міфології.

Так, у сюжетній основі повісті "Зникла грамота" лежить поширена в українському фольклорі легенда про те, як простий чоловік осоромив нечисту силу. Повість "Зачароване місце" є переказом легенди про існування таємних підземних скарбів, дібратися до яких можна лише за допомогою нечистої сили. У повісті "Страшна помста" М.Гоголь майстерно оперує фантастичним сюжетом, за допомогою якого відтворює народні уявлення про всеперемагаючу силу світлого над темним, добра над злом, правди над кривдою.

Цикли творів української тематики "Вечори..." та "Миргород" М.Гоголя являють собою нове та неперевершене явище у літературі XIX століття. Зазначені цикли повістей є своєрідною літературною енциклопедією українського народознавства, зі сторінок якої сучасний читач відчуває весь колорит тогочасної України в динаміці. Талановита і творча переробка народної поезії, світоглядних уявлень, вірувань і традицій українців, надзвичайно тонке розуміння народної психології, майстерне відтворення етнографічних деталей роблять твори письменника нетлінними та завжди актуальними. Можна сказати, що М.Гоголь належить до когорти тих письменників та діячів культури, які сприяли осмисленню національно-культурної самобутності українського народу.

На нашу думку, детального висвітлення потребують питання впливу народного образотворчого мистецтва, народного календаря, звичаїв та світоглядних уявлень українців на творчість М.Гоголя.

Література:

1. М.Гоголь. Вибране: у кращих укр. пер. / Микола Гоголь. – К.: Наукова думка, 2009. – 352 с.
2. Гоголь Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки. Миргород. Повести /Гоголь Н.В. – Москва: Московский рабочий, 1970. – 624 с.
3. Культура і побут населення України: навч. посіб./ [В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін.] – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / [Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.] – К.: ВЦ Академія, 1997. – 752 с.
5. Томенко М. Український романтик Микола Гоголь. Персональний сайт Миколи Томенка [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.tomenko.kiev.ua>.
6. <http://revizor.net>.

Анотація.

**Н. СТЕЦЕНКО, Т. ЧИКАЛОВА. НАРОДОЗНАВЧІ МОТИВИ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ
М. ГОГОЛЯ**

У статті на основі аналізу творів української тематики, що представлені циклами "Вечори на хуторі біля Диканьки" та "Миргород", визначено основні народознавчі мотиви ранньої творчості М.Гоголя.

Ключові слова. Народознавство, твори української тематики, народознавчі мотиви.

Аннотация.

**Н. СТЕЦЕНКО, Т. ЧИКАЛОВА. НАРОДНЫЕ МОТИВЫ В РАННЕМ ТВОРЧЕСТВЕ
Н. ГОГОЛЯ**

В статье на основе анализа произведений украинской тематики, которые представлены циклами "Вечера на хуторе близ Диканьки" и "Миргород", определены основные народоведческие мотивы раннего творчества Н.Гоголя.

Ключевые слова. Народоведение, произведения украинской тематики, народоведческие мотивы.

Annotation.

**N. STETSENKO, T. CHYKALOVA. FOLK MOTIVES OF EARLY CREATIVITY OF
N. GOGOL**

In the article on the basis of the analysis of stories of the Ukrainian subjects which are presented by cycles "Evenings on khutor near Dikanka" and "Mirgorod", are defined the basic folk motives of early creativity of N.Gogol.

Key words. Ethnography, products of the Ukrainian subjects, folk motives.